

ОЛЕКСАНДР СЕДЛЯР
Львів, Україна

Важливі епізоди історії книговидання галицьких русинів 40–50-х років XIX ст. (видавнича діяльність Якова Головацького)

Революція 1848 р. стала ключовою подією в національно-культурному житті галицьких русинів середини XIX ст. Опосередковано вона дуже помітно вплинула і на руське книговидання. Одним із яскравих представників “покоління 1848 р.” був Яків Головацький (1814–1888) — відомий науковець і громадський діяч, професор-філолог Львівського університету з грудня 1848 р., упорядник, редактор та видавець низки книг, які займають важливе місце в історії українського (руського) книговидання середини XIX ст. Він уперше заявив про себе ще в 1830-х рр., коли разом із однодумцями-молодими семінаристами Львівської греко-католицької семінарії об’єднався в неформальний гурток “Руська трійця”. Найвідомішою акцією цієї групи було видання у Буді в 1837 р. альманаху “Русалка Дністрова”, від якого дослідники ведуть початок “нового” українського книговидання в Галичині і Австрійській імперії загалом.

Закінчивши навчання і отримавши ієрейські свячення, Я. Головацький не припинив займатися видавничою роботою. Її результатом стали вихід у світ кількох книг у 1840-х рр. і запрошення на новостворену кафедру руської словесності (мово- та літературознавства) до Львівського університету в 1848 р. Вже як університетський професор він у 1850-х рр. був серед нечисленної групи осіб, які активно займалися видавничими питаннями. У 1860-х рр. у нових суспільно-політичних умовах Я. Головацький відійшов від активної видавничої діяльності, хоча продовжував залишатися серед громадських лідерів галицьких русинів аж до переїзду в Росію в 1868 р.

Я. Головацький не був професійним видавцем. Книги, до виходу в світ яких він долучався, більше або менше були пов’язані з його особистими науковими зацікавленнями та громадською діяльністю. Су-

спільне значення цих видань завжди було для нього пріоритетним; на комерційний успіх великих сподівань не було. Він також не займався видавничими справами регулярно, це було радше виконання окремих проєктів. Більшість книг, які готував до друку Я. Головацький, відображали певні тенденції руського громадського життя, часто його видання були особливо актуальними чи показовими. Самостійну роботу Я. Головацького як упорядника, редактора та видавця можна поділити на кілька періодів. Перший із них — час до кінця 1848 р., коли він мешкав як сільський священик у провінції і намагався реалізувати кілька видавничо-просвітніх проєктів, які більше або менше нав'язували до традицій “Руської трійці”. Другий період охоплює 1849–1851/1852 рр. Тоді Я. Головацький розпочав викладати в Львівському університеті і зосередився на підготовці кількох навчальних видань, вплив яких, однак, мав би вийти поза стіни гімназій та університету. Наступний період — це більша частина 1850-х рр. (до 1861 р.), коли професор руської словесності намагався підтримати ослаблу видавничу діяльність галицьких русинів, експериментуючи з тематично різними книгами та намагаючись залучити до видавничих проєктів меценатські кошти. Нарешті, у 1860-х рр. Я. Головацький поступово відійшов від самостійної видавничої роботи і зосередився більше на популяризації російської літератури в Галичині. Розглянемо найцікавіші видавничі проєкти Я. Головацького перших трьох періодів.

Альманах “Вінок русинам на обжинки”. Найвідомішим видавничим проєктом Я. Головацького 1840-х рр. було упорядкування та видання разом із братом Іваном у Відні двох випусків альманаху “Вінок русинам на обжинки”. Ці книги, новаторські за формою та змістом у галицькій руській літературі того часу, справили помітний вплив на подальшу долю обох братів. Їх суспільний вплив був менший за сподіваний видавцями, однак на тлі гострого браку художньої літератури руською мовою перед 1848 р. (видавали переважно книги для потреб священиків) значення альманаху було немалим.

Як пізніше згадував Я. Головацький, він ще близько 1840 р. думав “о изданіи [...] сборниковъ малорускихъ”, головною метою яких мало бути “воздвиженіє нашѣго языка”¹. Можливість видати подібний збірник зросла після того, як цією ідеєю з 1842 р. зацікавився брат Якова Іван, тоді студент медицини у Відні. З часом ідея збірника змінювалася, до нього вирішили не

¹ М. Возняк, *Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні*, [в:] *У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка*, ч. II, Львів 1936, с. 239–240.

включати твори наддніпрянських українських авторів. Нарешті, у 1846 р. у Відні Іван Головацький видав упорядкований ним разом із братом Яковом і на кошти, які надіслав Яків (головно від директора школи в Коломиї о. Миколи Верещинського; друк і оправа 500 прим. книги коштували приблизно 140 зол. рн.²) перший випуск альманаха “Вінок русинам на обжинки”³.

До нього увійшли передовсім твори Маркіяна Шашкевича та Я. Головацького. Більшість віршів М. Шашкевича та казка “Олена” були передруковані із “Русалки Дністрової”. У передмові до “Вінка” І. Головацький, повідомивши, що деякі часописи із жалем стверджують, що русини заснули або й зовсім завмерли, наголосив на тому, що Русь жива⁴. Цією декларативною констатацією передмова фактично і обмежилася; видавець, очевидно, хотів бути обережним і не мав наміру розмірковувати про руську літературу та національне культурне життя загалом.

Певним чином тодішні погляди братів Головацьких на розвиток літератури та культурного життя галицьких русинів знайшли відображення у змісті та мовно-правописних особливостях першої частини альманаху, яка продовжувала традицію “Русалки Дністрової”. Особлива увага до вже покійного М. Шашкевича, висока оцінка його діяльності та його наміру “утворити чистонародну словесність южнорускую”⁵, а також традиційний для “народолюбців” того часу інтерес до народної творчості інших слов’янських народів вирізняли “Вінок русинам на обжинки” 1846 р. Правопис, який використав видавець, теж не був характерним для руських видань того часу. В альманасі використано, так би мовити, фонетизований варіант традиційного етимологічного правопису, що було достатньо сміливим кроком.

Позитивна реакція читачів була дуже важливою для братів Головацьких. Іван та Яків Головацькі чекали на схвалення їхнього великого культурно-просвітницького видавничого проекту, до якого мало б увійти кілька частин “Вінка русинам на обжинки”, збірник творів малоруської літератури Я. Головацького, можливо, ще якісь видання. Перша частина “Вінка” була фактично презентацією цього планованого проекту, який мав підштовхнути розвиток руської галицької літератури на основі народної мови та контактів із Наддніпрянською Україною.

Відгуками співвітчизників брати Головацькі (особливо Яків) не були задоволені. Читачів було небагато, а передплатити “Вінок” погоджувалися, як правило, лише родичі, друзі чи кондеканальні священики збирачів передплати. Найгірше, однак, було те, що альманах не схвалили греко-католицькі

² *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49*, видав Др Кирило Студинський, Львів 1909, с. 173.

³ *Вънок Русинам на обжинки*, уплѣвъ Иван Б.Ѳ. Головацкій, ч. I, у Вѣдні 1846, 215 с.

⁴ [И. Головацкій], *Приговор читателям*, [в:] *Вънок Русинам на обжинки...*, ч. I, с. [7–8].

⁵ Я. Ѳ. Головацкій, *Память Маркіяну Руслану Шашкевичу*, [в:] там само, с. 52–53.

та православний (із Буковини) єпископи. Вони, по-перше, не були готові до появи подібного руського світського видання, по-друге, не сподобалася форма видання, гражданський шрифт та фонетизований правопис. Негативна оцінка владик непрямо свідчила про те, що найвпливовіші русини, які гуртувалися навколо консисторій, принаймні дуже обережно сприймуть це видання братів Головацьких та наступні, якщо вони вийдуть у світ.

В цілому “Вінок русинам на обжинки” був не просто звичайним виданням, навіть його конкретна літературна, змістова складова не була, на нашу думку, домінуючою. Це був концептуальний та іміджевий проект для видавців, братів Головацьких, яким йшлося головно про те, аби презентувати своє бачення розвитку руської мови та літератури і, ширше, національно-культурного життя (а в їх поглядах тоді багато в чому продовжувалася традиція ще забороненої “Русалки Дністрової” з орієнтацією на оновлення, секуляризацію самої концепції “руськості” і народну мову) та простежити реакцію на це слов’янських інтелектуалів та русинів, передовсім греко-католицьких священників і особливо їх верхівки.

Після виходу в світ першої частини “Вінка” І. Головацький зайнявся підготовкою до друку наступної. Друга частина “Вінка русинам на обжинки” була більша за першу за обсягом і багатша за змістом. До неї увійшли головно художні твори галицьких авторів (А. Могильницького, І. Вагилевича, І. та Я. Головацьких, Л. Данкевича, М. Устияновича та ін.), записи фольклору, статті на історичну тематику⁶. Друк збірника закінчили наприкінці жовтня 1847 р.; виготовлення 500 прим. коштувало понад 200 зол. рн.⁷

Друга частина “Вінка”, як свідчить аналіз її змісту, була мало схожа на першу. За винятком творів І. Вагилевича “Жулин і Калина” та “Мадей”, не було передруків із “Русалки Дністрової”, не було творів М. Шашкевича, натомість з’явилися переклади з російської (із творів М. Маркевича та В. Даля). Майже вдвічі зросла частка текстів, написаних чи підготованих братами Головацькими (із 40% до 77%). Хоча зв’язок із часами “Руської трійці” у другій частині “Вінка” ще відчувався, однак він помітно зменшився порівняно із першою частиною. Очевидно, що запас текстів, створених приналежними до середовища “Руської трійці” авторами у відповідний час, був у Я. Головацького (і загалом) невеликим, тому необхідно було шукати нові варіанти наповнення збірника. Пасивність русинів (творча, інтелектуальна, національно-культурна, громадянська) у добу перед 1848 р. була дуже помітною, і виконавці такого проекту, як продовжуваний альманах “Вінок русинам на обжинки”, мусили покладатися передовсім на себе.

⁶ *Вънокъ Русинамъ на обжинки*, уплѣвъ Иванъ Б. Ѳ. Головацкій, ч. II, у Вѣдни 1847, XII + 396 с.

⁷ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49...*, с. 212.

Зміну позиції упорядників із дуже важливого мовно-правописного питання засвідчила передмова І. Головацького до другої частини “Вінка”. Її видавець побудував передовсім на поясненні переходу до етимологічного правопису⁸. Важливим було визначення І. Головацького, хто ж спонукав його змінити (насправді ця зміна ще не утвердилася) свої погляди на правопис руської мови. Ним став “общій голось”, який вийшов “изъ самой глубины грудей народа нашего”. Далі він висловив переконання, що “лише недѣступно слѣдую сему путеводителю, т. є. церковнѣй [мові] и старословенщинѣ, можемо надѣяти ся, що и намъ, Словенамъ, настигне колись счастлива пора” і завершив передмову народною приказкою: “Нового не запроваджай, // Старовины держи ся!” Саме таким, на його думку, є “*общій голось народа, голось вѣрныхъ Русинѣвъ*”, і він, І. Головацький йде за ним “слѣдъ въ слѣдъ”⁹. Я. Головацький тоді в цілому не поділяв такої категоричної оцінки, однак мовчки із нею погодився.

Це було тактичним відступом з боку упорядників, хоча й виглядало як капітуляція. Тут є кілька цікавих моментів, і вони показують (хоча, звичайно, і не повністю), як відбувалася зміна поглядів у представників вже неіснуючого тоді кола “Руської трійці” у бік мовно-культурного консерватизму під тиском соціальної верхівки галицьких русинів. Позицію цієї верхівки І. Головацький назвав “общим голосом”, хоча русини не були так однотайні у мовно-правописному питанні, як впливало із аналізованої передмови.

У передмові згадувалися й інші слов’яни — важливий чинник для русинів-слов’янофілів, якими були брати Головацькі. Вони нібито переконали І. Головацького, що не слід дотримуватися у правописі “выговора простонародного”, що дотримання правил рідної мови “оскорбляєть” загальнослов’янські правила правопису і “коренословія”. Ці настанови, як виглядає, добре корелювали з “общим голосом”, хоча І. Головацький не наважився відкрито приписати русинам бажання відмовитися від правил рідної мови і доручив зробити це своїм знайомим слов’янам. Згодом саме необхідністю дотримуватися загальнослов’янської (а фактично всеруської) єдності галицькі русофіли, серед яких опиняться і брати Головацькі, пояснюватимуть потребу відмовитися від “выговора простонародного”, точніше, від народної мови загалом.

Так прихильники народної мови і модифікованого за фонетичним принципом правопису отримали нагоду відносно спокійно і пристойно приєднатися до толерованої руськими можновладцями (тобто верхівкою Церкви) інтелектуальної еліти і могли сподіватися на визнання своїх творчих здобутків. Цим шляхом пішли й брати Головацькі; він розпочався перед 1847 р. і закінчився пізніше, однак саме “Вінок русинам на обжинки” зразка 1847 р.

⁸ [И. Головацкій], *Предисловіе*, [в:] *Вѣнокъ Русинамъ на обжинки...*, ч. II, с. IX–X.

⁹ Там само, с. VI–XI.

мав засвідчити для них правильність ухваленого рішення, що й сталося незабаром. Сам же альманах, обидва випуски якого активно розповсюджувалися та читалися на тлі революційних подій 1848–1849 рр., з одного боку, значно вплинув на зростання інтересу русинів до літератури рідною мовою, з іншого ж боку, своєю невизначеністю щодо літературної мови лише підсилював дискусію між прихильниками і противниками її розвитку на основі народної мови.

Хрестоматія руської літератури. У другій половині липня 1849 р. Я. Головацький вже як університетський професор виїхав до Відня для участі в засіданнях термінологічної комісії (для визначення юридичних та інших термінів у слов'янських мовах). У Відні постало й питання шкільних підручників. Павел Шафарик, зокрема, наголосив на важливості національних хрестоматій для слов'янських народів і радив готувати такі для шкіл. Я. Головацький поділяв цю думку, у столиці імперії він за сприяння того ж П. Шафарика розпочав готуватися до упорядкування хрестоматій для нижчої та вищої гімназії і заручився у цій справі підтримкою уряду¹⁰.

Хрестоматія руської літератури мала б, у разі її виходу у світ, велике інформаційне значення, адже подібних видань у галицьких русинів не було. Сфера її застосування не обмежилася б школою, для якої вона формально була призначена; цю книгу могла б читати певна частина освічених і патріотично налаштованих галицьких русинів. Це мав би бути широкомасштабний освітній, але також і демонстраційний (в тому числі і для австрійських слов'ян) проект, санкціонований владою і виданий за її кошти. Він мав би не лише умістити в себе уривки певних текстів, а й стати доказом багатого культурного життя русинів у минулому (що передбачало можливість його відродження тепер), ствердити їх приналежність до східнохристиянського, всеруського (не лише галицько- чи австрійсько-руського) простору (що мало виразний антипольський характер), спонукати молодих русинів цікавитися своєю історією та культурою, зрештою, бути ще одним аргументом у дискусії щодо шляхів розвитку літературної мови, яка тоді активно велася серед галицьких русинів.

9 жовтня 1849 р. Я. Головацький закінчив доповідну записку до міністерства освіти у справі руської читанки та хрестоматії руської літератури¹¹. До планованої історичної хрестоматії мали б увійти тексти від давньоруської доби і до сучасності. Починатися вона мала уривками із текстів церковнослов'янською мовою. Потім йшла би власне галицько-руська частина, тобто тексти “руською” мовою. Очевидно, Я. Головацький був змушений формально обмежити руську літературу до галицько-руської, аби не за-

¹⁰ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49...*, с. 374.

¹¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (далі — ІЛ, ВРФТ), ф. 104, од. зб. 97, арк. 6–8.

шкодити всьому проекту. Історію галицько-руської літератури він ділив на три періоди: 1) до 1340 р.; 2) 1340–1772 рр.; 3) після 1772 р. Однак із пропонованого змісту видно, що він фактично планував готувати хрестоматію малоруської (української) літератури, хоча й із підкресленою увагою до церковнослов'янських та давньоруських текстів, а також із залученням чи не всіх сучасних йому галицьких авторів, які тільки-тільки почали щось публікувати. Ця друга характерна риса мала би, очевидно, продемонструвати (нехай і натягнуто) галицько-руський характер хрестоматії, а ось перша була для Я. Головацького зовсім не кон'юнктурною. Підвищена увага до давньої літератури та еволюції літературної мови була його свідомим вибором і мала на меті наочно показати русинам-гімназістам багатство мовної та літературної традиції Русі, її колишню велич.

З часом плани Я. Головацького щодо хрестоматії змінилися. У грудні 1850 р. він писав братові Петру, що відклав роботу над хрестоматією новішої літератури і зосередився на попередніх періодах¹². Пізніше він згадував, що переглянув всі свої виписки із творів малоруської літератури та нові галицькі видання і розчарувався, переконався в бідності літератури та бракові необхідних для шкільної хрестоматії текстів. Розчарування посилювало й небажання співвітчизників допомогти йому своєю працею¹³.

Результатом роботи став рукопис першого тому хрестоматії, який Я. Головацький готував наприкінці 1850–у 1851 рр. і наприкінці 1851 р. через галицьке намісництво передав до Відня. Це була хрестоматія церковнослов'янської і давньоруської літератури (тобто лише давнього періоду); том вийшов у Відні в 1854 р.¹⁴

Чому ж за відносно короткий час (рік або максимум півтора роки) так істотно змінилися плани Я. Головацького щодо гімназійної хрестоматії руської літератури? Основною причиною такої значної зміни планів Я. Головацького щодо хрестоматії, було, на наш погляд, небажання взагалі ґрунтовно розглядати сучасну літературу на тлі посиленої уваги до літератури XI–XVIII ст. Він уникав оцінок сучасної йому літератури, дуже мало приділяв їй уваги у своїх університетських лекціях з історії руської літератури (лише дві лекції із сорока)¹⁵. Можливо, для Я. Головацького вона була занадто нестабільною, несформованою, занадто строкатою мовно і тематично, занадто дискусійною.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДІАЛ), ф. 362, оп. 1, спр. 163, арк. 34 зв.

¹³ М. Возняк, *Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні...*, с. 241.

¹⁴ [Я. Головацький], *Хрестоматія церковно-словенська и древно-русска въ пользѣ оучениковъ вышшою гимназіи въ ц. к. Австрійской державѣ, составилъ Яковъ Головацькій [...]. Отдѣленіе I-ое и II-ое. Церковно-словенское и древно-руское*, въ Відні 1854, 358 с.

¹⁵ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі — ЛННБУ, ВР), ф. 36, од. зб. 582 / п. 28.

На нашу думку, найбільший вплив на зміну планів Я. Головацького щодо хрестоматії справила низка подій 1850 р. Галицькі русини тоді остаточно втратили підтримку австрійської влади, на яку покладали дуже багато сподівань, громадська активність русинів дуже ослабла. Все більше виконання певних національно значущих проєктів (як от справа шкільної хрестоматії і загалом підручників) ставало справою окремих діячів. Це все утвердило упорядника хрестоматії в тому, що працювати над нею йому доведеться самому, значить, він не матиме зобов'язань узгоджувати із кимось зміст та інші деталі. Найважливішим для нього стало не репрезентативне і по можливості повне висвітлення здобутків руської літератури всіх трьох періодів, а максимальне представлення творів давньої літератури, які начебто показували мовну і культурну спорідненість всеруського простору. Так перехід Я. Головацького на русофільські позиції викликав зміну і його концепції хрестоматії руської літератури — із руської чи малоруської (формально для офіційних чинників — галицько-руської) вона перетворилася на всеруську, куди третій період (з кінця XVIII ст.) історії літератури не вписувався зовсім.

Із публікацією першого тому проєкт хрестоматії руської літератури Я. Головацького не завершився. Професор з часом сформував другий том, але умови для його публікації стали ще менш сприятливими, ніж були у 1852–1853 рр., і цей том так і залишився в рукописі.

Коротко розглянемо та проаналізуємо зміст обох томів хрестоматії руської літератури Я. Головацького. У першому (опублікованому) томі (358 с., період X–XIV ст.) знаходилися церковнослов'янське відділення: уривки з Біблії та інших рукописів (бл. 50 с.) та давньоруське відділення: тексти духовного змісту (головно проповіді) (бл. 30 с.), уривки з літописів (понад 150 с., займали половину давньоруського відділення), законодавчі та правові акти (понад 30 с.), художні твори, давні казки та обрядові пісні. У цьому томі домінували тексти, написані на землях, які беззаперечно вважали руськими (територія сучасної України)¹⁶.

Другий том хрестоматії первісно охоплював період від середини XIV до кінця XVI ст., хоча у збереженому рукописі є твори, написані в пізніших століттях. За невеликим вступом йдуть виписки із церковнослов'янських текстів цього періоду (Я. Головацькому тут йшлося про еволюцію мови порівняно з попереднім періодом) (майже 170 с.), виписки із різних збірників XIV–XV ст. (бл. 175 с.), проповіді, послання та життя святих (265 с.), уривки з літописів (майже 100 с.), розповіді мандрівників (145 с.), опис великокнязівського церемоніалу та інших правил поведінки (40 с.), героїчний епос

¹⁶ Див. [Я. Головацький], *Хрестоматія церковно-словенська и древно-руська...*, с. 349–358 (зміст).

(160 с.), законодавчі та правові акти, договори (понад 50 с.), різні грамоти, послання та виписки з друкованих книг XVI ст. тощо¹⁷.

Абсолютну більшість творів до другого тому Я. Головацький взяв із російських видань. На основі цих само видань підготовано і коментарі, які через це написані мовою, дуже близькою до російської. Ще одна дуже важлива особливість: у цьому томі переважають твори, написані поза межами руських (українських) земель (вони займають приблизно три чверті обсягу рукопису другого тому); фактично це хрестоматія східнослов'янських літератур (які Я. Головацький вважав однією руською літературою) із виразною перевагою російської (великоруської). Можна сказати, що упорядник зробив широку вибірку опублікованих на той час творів давньої російської літератури і доповнив її текстами, написаними на території Польщі та Литви, пізніше Речі Посполитої.

Це було зумовлено, як уже згадувалося вище, національно-культурними переконаннями Я. Головацького, який намагався за допомогою хрестоматії довести культурну єдність східнослов'янського простору і закріпити це твердження у свідомості руських школярів. Це бажання не співпадало із намірами австрійської влади, і тому хрестоматія у версії Я. Головацького не могла бути опублікована повністю. Вона, хоча й не залишилася непоміченою і використовувалася (опублікований перший том) у навчальному процесі, однак загалом не справила того враження і не зіграла тієї ролі, яких чекав Я. Головацький. На це вплинуло кілька факторів: протидія австрійської влади, неготовність галицьких русинів до сприйняття російської літератури як своєї, формат самої хрестоматії як наукового видання із невеликими і малоцікавими для абсолютної більшості читачів коментарями.

Видавнича співпраця із Михайлом Качковським. М. Качковський, судовий чиновник і достатньо заможний чоловік, був одним із найбільших меценатів, які підтримували галицьких русинів. Він дуже охоче допомагав молоді, спонукаючи передовсім добре вчитися і багато читати руською мовою. Зокрема, М. Качковський любив дарувати учням руські книги, яких, щоправда, дуже не вистачало у 1850-х рр.

Із Я. Головацьким він познайомився у березні 1849 р.¹⁸ Наступні кілька років вони, не маючи спільних справ, не спілкувалися. Мовчання порушив М. Качковський у жовтні 1852 р. Нагодою стала необхідність вручення подарованої ним книги учневі-русинові із Львівської гімназії (обрати учня мав Я. Головацький як учитель цієї гімназії)¹⁹. Згодом саме на ґрунті розвитку молоді, обговорення необхідної літератури для цього розпочалася співпраця між чиновником-меценатом і професором (одночасно й гімназійним вчите-

¹⁷ ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 592 / п. 30, арк. 94–180 зв.; 605/1 / п. 34; 605/2 / п. 35.

¹⁸ Ф.И. Свистунъ, *Письма Михаила Качковского*, [в:] *Вѣстникъ "Народного Дома"*, Львовъ 1909, с. 211.

¹⁹ Там само.

лем), результатом якої став вихід у світ кількох книг руською мовою в середині 1850-х рр.

У березні 1853 р. М. Качковський прямо запитав Я. Головацького, хто і як займається розвитком руської літератури, хто що пише, і натякнув, що готовий своїми коштами підтримати деякі видавничі проекти²⁰. Руське книговидання у Галичині тоді перебувало не в найкращому стані. Основними проблемами були брак якісних текстів (оригінальних чи перекладених) та брак коштів на видання. Нестача активних, добре освічених і творчо обдарованих людей, які могли б писати талановиті, актуальні та цікаві, мовно та стилістично хоча б близькі до досконалих твори дуже шкодили русинам і тоді, і ще тривалий час по тому. Інтелектуальна бідність, тематична вторинність і дріб'язковість, а також мовна невправність — ось характерні ознаки руських творів того часу. Однак і їх вітали загалом нечисленні любителі читати і чекали на нові видання, які тоді вимірювалися навіть не десятками, а одиницями²¹.

Що ж до коштів, то незаможні галицькі русини їх завжди шукали із великими труднощами. Найчастіше друк оплачував автор, іноді він оголошував передплату (яку довго і не завжди успішно збирали); деякі книжки видало спеціально для цього засноване товариство “Галицько-руська матиця”. Однак якраз у 1853 р., коли і громадська активність відчутно ослабла, і скарг на матеріальні труднощі стало набагато більше, меценатська допомога була дуже доречною. Пропозиція М. Качковського (нехай і дуже обережно висловлена), була приємною несподіванкою для Я. Головацького, якою необхідно було скористатися. Меценатство у видавничій сфері у русинів було тоді великою рідкістю — якщо хтось і хотів жертвувати кошти на “народну справу”, то передавав їх найчастіше Комісії Народного Дому, а також на побудову, ремонт чи оздоблення церков, бурси для незаможної шкільної молоді чи стипендії для тієї ж молоді. Вкладати гроші у книжки вважалося справою малоефективною. Актуальною залишалася проблема т. зв. “літературного фонду”, тобто внесених однією, кількома чи багатьма

²⁰ Там само, с. 213–214.

²¹ Якщо не враховувати навчальну, церковну (збірки проповідей, життя святих, катехизми, шематизми та ін.), юридичну літературу та дрібні друки (похвальні вірші, оголошення тощо), то кількість виданих галицькими русинами світських книг “для читання” (художня, науково-популярна література та календарі) у 1850-х рр. буде такою: 1851 р. — 11, 1852 р. — 13, 1853 р. — 7, 1854 р. — 5, 1855 р. — 4, 1856 р. — 2, 1857 р. — 2, 1858 р. — 3, 1859 р. — 4, 1860 р. — 15. Всього за 10 років 66 видань. Літератури для читання духовного змісту (церковна історія, життя святих, збірки проповідей, молитвослови, катехизми, збірки релігійних пісень) було приблизно вдвічі менше — 37 видань за десятиліття (1851 р. — 4, 1852 р. — 4, 1853 р. — 2, 1854 р. — 3, 1855 р. — 3, 1856 р. — 3, 1857 р. — 4, 1858 р. — 3, 1859 р. — 3, 1860 р. — 8). (*Галицько-руська бібліографія XIX-го століття съ узглядненіємъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886)*, составиль Иванъ Ем. Левицкій, т. I: *Хронологическій списокъ публикацій (1801–1860)*, Львовъ 1888, с. 59–122).

особами коштів на книговидання, які мали би повертатися від реалізації книжкової продукції і йти на публікацію нових видань. Такий фонд фактично мала у себе “Галицько-руська матиця”, однак керівництво товариства не могло і не хотіло його ефективно використовувати. Слід було спробувати створити такий фонд не малими внесками багатьох людей під забюрократизованим громадським контролем, а приватно, зусиллями кількох свідомих жертводавців (як М. Качковський) і фахівців у галузі літератури та книговидання (як Я. Головацький).

Я. Головацький як свідомий русофіл був прихильником максимального наближення літературної мови галицьких русинів до російської (“общерусского языка”). Русофіли тоді вважали, що таке мовне зближення дасть можливість русинам долучитися до всеруської культури, що автоматично забезпечить їх від колонізації і надасть могутнього поштовху їх національному розвитку. Зміст творів, на думку русофілів, мав менше значення, ніж мова, бо головним було не так створити щось оригінальне (компетентні особи добре розуміли обмеженість потенціалу русинів у цій сфері), як максимально присвоїти собі здобутки всеруської культури, зробивши її своєю через використання її мови.

М. Качковський мав поміркованіші погляди на розвиток руської літератури. Він шанував давню літературну мову, не заперечував проти запозичення “общерусских” елементів, однак наголошував на тому, що мова книг має бути зрозуміла для народу. Всі зусилля Я. Головацького були спрямовані на інтеграцію русинів (нехай із певними застереженнями) до всеруського культурного простору. Завдання М. Качковського були набагато більше приземлені і прикладні — він хотів посприяти розвитку руської літератури, аби русини (передовсім молодь) мали що читати і не соромилися писати по-руськи. Що ж до змісту чи художньої цінності творів, то М. Качковський, як і багато інших русинів-патріотів того часу, не дуже цим переймалися, радо вітаючи все, що виходило руською мовою.

В середині 1853 р. розпочалося предметне обговорення списку можливих видань за кошти М. Качковського. Восени 1853 р. підготовчі консультації завершилися, було узгоджено список перших видань, які мали вийти у світ зусиллями обох партнерів, визначена сума коштів, потрібна для початку, та часові рамки виконання проекту²². М. Качковський погодився видати вже опубліковані у газеті “Зоря Галицька” тексти русофіла, учня і послідовника Я. Головацького Богдана Дідицького “Змѣй Нотьяйскій” (переклад з чеської твору Прокопа Хохолушка) та “Отець Игнатій” (переробка за галицько-руськими мотивами за посередництвом німецького перекладу англійського твору Олівера Голдсмита “Вейкфілдський вікарій”), а також збірку

²² Ф. И. Свистунъ, *Письма Михаила Качковского...*, с. 3–4.

(“Антологію”) якихось руських поезій²³, які, як потім виявилось, були творами російських авторів, ледь-ледь рутенізованими зусиллями того ж Б. Дідицького. Меценат планував протягом року реалізації книг повернути собі $\frac{7}{8}$ видатків на їх виготовлення та продаж (і завдяки цим коштам сформувати “літературний фонд”), а $\frac{1}{8}$ видатків бажав компенсувати йому книгами для розповсюдження серед найдостойніших учнів і вчителів тривіальних шкіл; лише після цього решту накладу можна було б видати авторіві²⁴.

На початку червня 1854 р. “Змѣй Нотяйскій” вже був надрукований²⁵. Десь у жовтні чи листопаді 1854 р. Я. Головацький повідомив партнера, що вже надруковано весь наклад “Отца Игнатія”²⁶, а друк “Антології”²⁷ завершується. Підготовка до друку інших планованих творів із різних причин ще не розпочалася; їх так і не надрукували. Продаж примірників “Змѣя Нотяйского” йшов дуже повільно, за півроку після виходу книжки в світ повернулася хіба десята частина вкладених у неї коштів. Розрахунок М. Качковського про повернення протягом року $\frac{7}{8}$ видатків не справдиться, — писав Я. Головацький, — більше того, “при существующемъ равнодушїи, пусть не скажу омертвѣнїи, самыхже Русиновъ и за три года не возвратятся издержки”²⁸.

Після виходу в світ книг Я. Головацький відразу ж зайнявся їх розповсюдженням. Частину накладу він розіслав по книгарням, частину — приватним розповсюджувачам (в т. ч. і за межі Галичини), які продавали книжки без винагороди. Збереглися рахунки деяких із них (Яна Міліковського у Станіславові, Йогана Розенгайма у Тернополі, братів Єленів у Перемишлі), тому можна прослідкувати динаміку продажу профінансованих М. Качковським видань. Я. Головацький до всіх цих книгарень надіслав по 30 прим. “Змѣя Нотяйского” і по 15 прим. “Отца Игнатія” і “Русской анѳологїи”. Враховуючи те, що М. Качковського особливо цікавив з огляду на ефективний обіг коштів продаж книг протягом першого року після їх публікації, зауважимо, що у згаданих трьох книгарнях разом за цей час продали приблизно 10% надісланих примірників “Змѣя Нотяйского”, 15% примірників “Русской анѳологїи” і 17% “Отца Игнатія”²⁹.

Інформації про реалізацію книг приватними розповсюджувачами збереглося небагато. Проаналізувавши більше-менше детальні повідомлення

²³ Там само, с. 3.

²⁴ Там само, с. 3–4.

²⁵ *Змѣй Нотяйскій. Повѣсть со временъ боръбы Сербовъ съ Турками, написана П. Холлюшкомъ*, переводъ съ чешского Б. А. Д-ого, Львовъ 1854, 63 с.

²⁶ [Б.А. Дѣдицкій] *Отець Игнатїй, русскїй приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть нимъ самымъ розказанная*, ч. I, Львовъ 1854, 317 с.

²⁷ *Русская анѳологїя или выборъ лучшихъ поезїй подлинныхъ и переводныхъ*, ч. I, Львовъ 1854, 167 + V с.

²⁸ ЦДІАЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 158, арк. 86–86 зв., 89–89 зв.

²⁹ ІЛ, ВРФТ, ф. 104, од. зб. 383, арк. 6–12, 14–16, 18.

п'яти таких продавців³⁰ (датовані переважно 1856–1857 рр.), можемо зробити обережні висновки, що приватні розповсюджувачі реалізували протягом перших року чи двох приблизно третину надісланих їм примірників “Отца Игнатія” і половину примірників “Русской анеології”.

Із відомого листування М. Качковського та Я. Головацького видно, що жертводавець переслав на видавничі потреби 360 зол. рн. Вартість накладу всіх книг для продажу (“Змѣй Нотяйскій” — 50 зол. рн. (500 прим. по 6 кр.), “Отець Игнатій” — 225 зол. рн. (500 прим. по 30 кр.), “Русская анеологія” — 333 зол. рн. 20 кр. (500 прим. по 45 кр.) склала 608 зол. рн. 20 кр. Якщо припустити, що було продано трохи менше половини накладу (решту з часом Я. Головацький та М. Качковський передали чи подарували різним інституціям та приватним особам) та відминусувати невелику суму на комісійні книгарень (більшість примірників продано поза ними), то можна сказати, що повернулося приблизно $\frac{2}{3}$ коштів. Ця сума була меншою, ніж та, на яку очікував М. Качковський, однак не зовсім малою. Чимало інших руських видань того часу приносили співмірні прибутки своїм видавцям.

З точки зору використання коштів це був цікавий проект. Вважалося, що руське книговидавництво за деякими нішевими винятками не може бути комерційним, тому вкладені кошти часто розглядали майже як добродійні внески. Але коштів було мало, їх треба було економити і ефективно використовувати — так з'явився характерний для русинів середини ХІХ ст. підхід, коли книговидавництво мало супроводжуватись жорстким обліком, а менеджерські зусилля спрямовувались на максимально широке розповсюдження книг і мінімізацію збитків, яких завдавало їх видання. Прибуток для русинів не міг бути серед першочергових пріоритетів, але й збитків треба було уникати, бо грошей завжди не вистачало.

М. Качковський хотів, аби Я. Головацький після розсилки книг продавцям уважно стежив за продажем книг, регулярно надсилав йому звіти і збирав виручені кошти (“літературний фонд”) у себе до його подальших розпоряджень. Не можна сказати, що Я. Головацький цього не робив, однак гроші надходили невеликими сумами, нерегулярно, із запізненням, бо книжки продавалися довго і з труднощами. Як наслідок, отримані гроші часто могли видаватися на різні потреби, накопичити більше-менше значну суму не вдавалося, а це породжувало переконання, що грошей вічно немає, що вони витрачені неефективно.

Підсумовуючи, можна сказати, що розпочата у 1853 р. видавнича співпраця між Я. Головацьким та М. Качковським не принесла очікуваних результатів. Однак в цілому реалізація запланованої видавничої програми відповідала виконанню інших подібних проектів галицьких русинів у той

³⁰ Там само, од. зб. 481, 490, 711, 908; *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62*, видав Др Кирило Студинський, у Львові 1905, с. 352.

час. Руське книговидання розвивалося дуже повільно, переживши період стагнації у 1850-х рр. Навіть окремі книжки, такі, які разом видали М. Качковський та Я. Головацький, підтримували його, не давали забути про руське друковане слово і цим готували ґрунт для подальшого поступу. Сама ідея співпраці знавця літератури та заможного мецената у виданні літератури для масового читача була дуже плідною, хоча в конкретних умовах 1850-х рр. вона тривала недовго.

В цілому, наведені приклади свідчать про різні аспекти видавничої діяльності галицьких русинів середини XIX ст. Кількість видань тоді була невеликою, тому кожна ініціатива окремих людей (як-от Я. Головацького) ставала помітною і робила свій внесок у розвиток книговидання. Можливості (кадрові чи матеріальні) у руських видавців були обмежені, читачі ще не звикли до руської світської літератури, тому доводилося шукати різні варіанти, експериментувати із тематикою видань, пошуком коштів на їх виготовлення, шляхами розповсюдження тощо. Це все чітко видно на прикладі видавничих проєктів Я. Головацького. Окрім того, його конкретний випадок добре свідчить про взаємовпливи розвитку національно-культурного світогляду (еволюція в бік русофільства) і видавничих (та читацьких) пріоритетів в умовах середини XIX ст.

Бібліографія

Джерела

- Вънок Русинам на обжинки*, уплѣвъ Иван Б.Ө. Головацкій, ч. I, у Вѣдни 1846.
- Вънокъ Русинамъ на обжинки*, уплѣвъ Иванъ Б.Ө. Головацкій, ч. II, у Вѣдни 1847.
- Возняк М., *Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні*, [в:] *У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка*, ч. II, Львів 1936.
- Галицко-русская библиография XIX-го столѣтія съ увзглядненіемъ русскихъ изданій появившихся въ Угорцинѣ и Буковинѣ (1801–1886)*, составилъ Иванъ Ем. Левицкій, т. I: *Хронологическій списокъ публикацій (1801–1860)*, Львовъ 1888.
- [Головацкій Я.], *Хрестоматія церковно-словенскаа и древно-рѣскаа въ пользѣ оучениковъ вышшоу гумназіи въ ц. к. Австрійской державѣ, составилъ Яковъ Головацкій [...]. Отдѣленіе I-ое и II-ое. Церковно-словенское и древно-рѣское*, въ Вѣдни 1854.
- [Дѣдицкій Б.А.] *Отецъ Игнатій, русскій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть нимъ самымъ розсказанная*, ч. I, Львовъ 1854.
- Змѣй Нотяйскій. Повѣсть со времянь борьбы Сербовъ съ Турками, написана П. Хохолоушкомъ*, переводъ съ чешского Б.А. Д-ого, Львовъ 1854.
- Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62*, видав Др Кирило Студинський, у Львові 1905.
- Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49*, видав Др Кирило Студинський, Львів 1909.
- Русская анѳологія или выборъ лучшихъ поезій подлинныхъ и переводныхъ*, ч. I, Львовъ 1854.

Свистунь Ф.И., *Письма Михаила Качковского*, [в:] *Вѣстникъ “Народного Дома”*, Львовъ 1909; Львовъ 1910.

Література

Возняк М., *Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в.*, Записки історичної і фільольогічної секції Українського Наукового Товариства в Києві, кн. XIII, Київ 1914.

Возняк М., *До історії віденського “Вінка”*, [в:] *Українська книга*, вип. VI–VII, [Львів], 1938.

Галенко І., *Викладацька діяльність Якова Головацького у Львівському університеті (в контексті розвитку українознавства і славістики)*, Проблеми слов'язнознавства, вип. 57, Львів 2008.

[Головацькій Я.О.] *Издание “Вѣнковъ” и “Zustände der Russinen” въ 1846 и 1847 г. (Изъ записокъ Якова О. Головацкаго)*, [в:] *Литературный сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1885 г.*, подъ ред. Б.А. Дѣдицкаго, вып. I, Львовъ 1885.

Дѣдицкій Б., *Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. Очеркъ биографическій и историко-литературный*, ч. I, Львовъ 1876.

Important episodes in the history of the printing industry of the Galician Ruthenians in the 1840s–1850s (Yakiv Holovatsky's publishing)

Summary

The mid-19th century was marked by the emergence of new Ruthenian (Ukrainian) publishing in Galicia. The process was accompanied by important changes in the political and social life of the region, and in the international relations. The development of publishing was boosted not only by publishers and editors, but also by compilers, distributors and people popularising various publications. One of such figures was Yakiv Holovatsky (Jakub Głowacki) — a Greek Catholic priest who in 1848 became professor at the University of Lviv. He believed that publishing was an important element of the socio-cultural life of the Galician Ruthenians. The author of the article discusses Holovatsky's contribution to Ruthenian publishing, in particular, its most important episodes like sorting out and publishing (together with his brother Ivan) of two annual volumes of the almanac *Vinok Rusynam na Obzhynky* (A Garland for Ruthenians during the Harvest), 1846–1847, through which the Holovatsky brothers tried to present to the Ruthenians their vision of the development of literature and literary language (modelled on folk language) and to sound out the Ruthenian elite about the proposal; preparation of the first chrestomathy of the Ruthenian literature for secondary schools in Galicia (1850–1851), which was meant to become the basis for the introduction of a new, standardised literary language (this time closer to Russian); collaboration with Mykhailo Kachkovsky (Michał Kaczkowski), who financed the publication of several books in 1853–1854 to e.g. promote the literary language, very close to Russian. Despite the fact that in the mid-19th century the Ruthenians were only beginning to get used to secular literature in their own mother tongue and that the number of publications was very small, Holovatsky's publishing ventures show the importance of a correlation between books, readership and development of a national cultural worldview.